

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ОСВІТІ ФІЛОСОФСЬКИХ ВПРАВ ТА ФІЛОСОФСЬКОГО ДІАЛОГУ

POSSIBILITIES OF USING PHILOSOPHICAL EXERCISES AND PHILOSOPHICAL DIALOGUE IN PRIMARY EDUCATION

У статті констатовано, що сучасне українське суспільство проживає певну трансформацію, тому гостро постає питання формування громадянської компетентності. Акцент робиться на тому, що громадянська компетентність впливає на формування в особистості поваги до закону, дотримання прав і свобод людини, а також на підтримку на належному рівні соціокультурного різноманіття в суспільстві. Окреслено, що робота з формування громадянської компетентності має носити системний, комплексний, послідовний характер, розпочинаючись в сім'ї, в родинному вихованні та продовжуватися у закладах освіти різного рівня. Зазначено, що в цьому процесі не остання роль належить початковій освіті, яка в умовах перезавантаження Нової української школи має стати стартовою площадкою у цьому питанні. Акцентовано, що незважаючи на численні дослідження, сучасна національна освіта потребує додаткових наукових розвідок у межах формування та розвитку громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти. Звернено увагу, що формування громадянської компетентності, складовими якої є громадянська освіта, громадянське виховання, реалізується через практичні підходи. В арсеналі сучасного вчителя початкових класів є низка як традиційних, так і новітніх методів, педагогічних прийомів та засобів, які він може використовувати з цією метою. Підкреслено, що одним із засобів формування громадянської компетентності можуть бути філософські вправи та філософський діалог, в основі яких лежить методика навчання філософуванню. З'ясовано, що філософські вправи, філософський діалог привчають учнів до самостійності в мисленні, розвивають фантазію, віру в себе, у свої сили, прагнення не втрачати інтерес до пізнання різних явищ, процесів, дають можливість здобувачам початкової освіти взаємодіяти між собою, вчать комунікувати, намагатися творчо та критично мислити, «розмірковувати про світ» та життя в ньому, висловлювати свої думки та обмінюватися ними, аргументувати та відстоювати свою точку зору, розуміти різні погляди тощо. Наголошено, що вчитель Нової української початкової школи має пам'ятати, що: філософія – не зубріння, а розвиток та активність думки; не варто нав'язувати здобувачам освіти філософські ідеї та погляди; про філософські знання необхідно розповідати доступною та зрозумілою дітям мовою.

Ключові слова: філософія для дітей, філософські вправи, філософський діалог, почат-

кова освіта, Нова українська школа, перезавантаження початкової освіти, можливості здобувачів початкової освіти.

The article states that modern Ukrainian society is undergoing a certain transformation, and therefore the issue of forming civic competence is becoming acute. The emphasis is placed on the fact that civic competence influences the formation of respect for the law, observance of human rights and freedoms, as well as the maintenance of socio-cultural diversity in society at an appropriate level. It is outlined that the work on the formation of civic competence should be systematic, comprehensive, consistent, begin in the family, in family upbringing and continue in educational institutions of different levels. It is emphasised that primary education plays an important role in this process, which, in the context of the New Ukrainian School reboot, should become a launching pad in this regard. It is noted that despite numerous studies, modern national education requires additional research in the formation and development of civic competence in primary education students. It is noted that the formation of civic competence, which includes civic education and civic upbringing, is implemented through practical approaches. The arsenal of a modern primary school teacher includes a number of both traditional and modern methods, pedagogical techniques and tools that he or she can use for this purpose. It is emphasised that one of the means of forming civic competence can be philosophical exercises and philosophical dialogue, which are based on the methodology of teaching philosophy. It is found that philosophical exercises and philosophical dialogue teach students to be independent in thinking, develop imagination, faith in themselves, in their own strengths, the desire not to lose interest in learning about various phenomena and processes, and enable students to interact with each other, teach them to communicate, try to think creatively and critically, 'reflect on the world' and life in it, express and exchange their thoughts, argue and defend their point of view, understand different views, etc. It is emphasised that the teacher of the New Ukrainian Primary School should remember that: philosophy is not rote learning, but the development and activity of thought; philosophical ideas and views should not be imposed on students; philosophical knowledge should be taught in a language accessible and understandable to children.

Key words: philosophy for children, philosophical exercises, philosophical dialogue, primary education, New Ukrainian School, reboot of primary education, opportunities for primary education students.

УДК 37.02

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/83.2.3>

Висоцька О.Є.,

докт. філос. наук, професор,
завідувач кафедри філософії
Комунального закладу вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної
освіти» Дніпропетровської обласної
ради»

Швидун Л.Т.,

докт. філос.,
доцент кафедри дошкільної
та початкової освіти
Комунального закладу вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної
освіти» Дніпропетровської обласної
ради»,
студентка I курсу магістратури
факультету початкової, технологічної
та професійної освіти
Донбаського вищого навчального
закладу «Донбаський державний
педагогічний університет»

Постановка проблеми. Українське суспільство на сучасному етапі розвитку «переживає соціально-політичну і духовну трансформацію, що схожа з тією, коли в античній Греції виникала нова правова реальність (VI–V ст. до н. е.)» [10]. У таких умовах гостро постає питання щодо формування

національних та загальнолюдських цінностей, удосконалення «навичок демократичного спілкування, ... критичного мислення, виховання свідомого громадянина, патріота, світогляд і спосіб мислення якого спрямований на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства

в Україні» [14, с. 249] в ім'я свободи і справедливості. Крім того, суспільству потрібні свідомі громадяни, здатні ефективно та якісно працювати, аналізувати великі масиви інформації, що постійно змінюється, вирішувати складні та неоднозначні завдання, брати на себе відповідальність, адекватно реагувати на виклики та загрози сьогодення тощо. Важливо, що громадянська компетентність впливає на формування в особистості поваги до закону, дотримання прав і свобод людини, а також на підтримку на належному рівні соціокультурного різноманіття в суспільстві. Зі свого боку, громадянська компетентність характеризує здатність здобувачів освіти відповідально, активно та водночас ефективно реалізовувати свої громадянські права й обов'язки задля розвитку демократичного громадянського суспільства. А «... завданням освіти ... має бути побудова та втілення моделі відповідального громадянства як особистісної та суспільно-правової категорії, що потребує спільних зусиль кожного учасника освітнього процесу, а також суспільства і держави» [3, с. 131], адже там, де грає соціогуманітарна складова, приходить окупант. Тому, виходячи з вимог часу, Нова українська школа приділяє велику увагу формуванню у здобувачів освіти громадянської компетентності, яка трактується як одна з ключових. Однак «... громадянська компетентність не є вродженою здатністю. Вона формується і розвивається з часом внаслідок здобуття громадянської освіти, в процесі громадянського виховання, самовиховання, певними передумовами, в яких перебуває людина» [8]. Відтак робота з формування громадянської компетентності має носити системний, комплексний, послідовний характер, розпочинатися в сім'ї, в родинному вихованні та продовжуватися у закладах освіти різного рівня. Ми розуміємо, що в цьому процесі не остання роль належить початковій освіті, адже «громадянська компетентність повинна забезпечуватися з першого по останній клас школи наскрізно через весь процес навчання» [8], а її початкова ланка в умовах перезавантаження Нової української школи має стати стартовою площадкою у цьому питанні.

Аналіз досліджень. Джерельна база з питань формування, розвитку та вдосконалення громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти закріплена в низці нормативних документів, зокрема: в Національній доктрині розвитку освіти, Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (далі – Концепція Нової української школи), Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності та інших.

У Концепції Нової української школи чітко окреслено одинадцять ключових компетентностей

здобувача освіти, серед яких – громадянська, а її формування має відбуватися шляхом набуття різногалузевих знань, вироблення вміння критично й системно мислити, розвитку емоційного інтелекту, командній роботі з метою досягнення успішного колективного результату, конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій, оволодіння учнями нормами поведінки в колективі.

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що феномен громадянської компетентності, в цілому, широко представлений у працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Серед українських дослідників це питання вивчали Н. Адаменко, О. Бойко, І. Жадан, Л. Кравчук, Т. Ладиченко, Т. Магдич, Ю. Наріжний, О. Овчарук, О. Пометун, Т. Ремех, О. Сухомлинська, О. Третяк та інші. Особливе значення мають праці В. Сухомлинського, зокрема, його казки для дітей та оповідання про красу природи й людини, добро й милосердя, мудрість і чуйність, уміння перемагати труднощі, відстоювати свої погляди тощо.

Проблемам становлення критичного мислення, комунікативної компетентності, мислення, пізнання присвячені наукові розвідки К. Попера, К. Апеля, Ю. Хабермаса, М. Ліпмана, А. Фрезе, М. Роуландса, Хельског Хансен Г'уро.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на численні дослідження, сучасна національна початкова освіта, на відміну від зарубіжної, потребує додаткових наукових розвідок у площині формування та розвитку громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти. Можемо констатувати, що це питання потребує уваги не лише науковців, але й педагогів-практиків. Адже «... виховати в учня громадянську компетентність означає сформувати в нього комплекс особистісних якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки» [2].

При цьому варто пам'ятати, що формування будь-яких навичок, умінь у здобувачів освіти відбувається протягом певного часу, потребує системної та продуманої роботи педагога, використання ним як традиційних, так і інтерактивних методів. Це можуть бути методи стимулювання діяльності й поведінки, евристичні бесіди, аналіз результатів спільної діяльності, ігрові ситуації та ситуації «успіху», інтерв'ю тощо.

У такому ракурсі нам видається актуальним та важливим звернення до філософії для дітей як педагогічної стратегії, що навчає «мистецтву» мислення, формує світогляд, ціннісні орієнтири, погляди, навички демократичної комунікації тощо. Тому одним із засобів формування громадянської компетентності, на наш погляд, можуть бути філософські вправи та філософський діалог, в основі яких лежить методика навчання філософуванню.

Метою статті є спроба розкрити можливості використання в початковій освіті філософських вправ та філософського діалогу як засобу формування й розвитку у здобувачів цієї ланки освіти громадянської компетентності.

Виклад основного матеріалу. Логіка нашого дослідження потребує звернення до понять «громадянська компетентність», «філософія для дітей» та теоретичного розкриття можливостей використання в початковій освіті філософських вправ та філософського діалогу.

Насамперед звернемося до нормативно-правових документів, які визначають основні засади громадянської компетентності.

У Законі України «Про освіту» зазначено, що «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [11]. У Державному стандарті початкової освіти підкреслено, що сформованість громадянської зрілості або компетентності є результатом громадянського виховання – процесу формування громадянськості як риси особистості [5]. У Концепції Нової української школи громадянська компетентність охоплює практично всі форми поведінки, які потрібні для ефективної участі у громадському житті, в сім'ї, а також виробляє повагу до закону, корелює дотримання прав людини [7].

У науковій літературі існує низка визначень феномену «громадянська компетентність». Наведемо приклади деяких трактувань. Зокрема, І. Жадан визначає громадянську компетентність «як інтегративну характеристику особистості, що свідчить про ступінь її готовності до ефективного виконання ролі громадянина, і зумовлюється рівнем сформованості компетентностей (якостей, здатностей та готовностей)» [6, с. 11]. На думку Т. Ремех, «... громадянська компетентність є інтегративною характеристикою особистості, що уналежнює певний рівень її готовності до активного здійснення життя [12, с. 39]. Т. Магдич розглядає громадянську компетентність як здатність і володіння громадянською культурою, культурою демократії, що передбачає наявність в особистості певних якостей і громадянських цінностей [9, с. 80].

Погоджуючись із даними визначення, ми вважаємо, що громадянська компетентність – це один із головних інструментів:

– виховання свідомого громадянина, патріота, професіонала, особистості, світогляд, цінності та спосіб мислення якої спрямований на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства;

– розширення людиною своїх можливостей та «горизонтів» буття в соціумі, оскільки «... громадянська компетентність тісно пов'язана з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей ...» [5].

Формування громадянської компетентності, складовими якої є громадянська освіта, громадянське виховання, реалізується через практичні підходи. В арсеналі сучасного вчителя початкових класів є чимало як традиційних, так і новітніх методів, педагогічних прийомів та засобів, які він може використовувати з цією метою. Наприклад, проєктна та ігрова діяльність, яка може виходити за межі конкретного навчального предмета, взаємодія з громадськими організаціями, ознайомлення з творами мистецтва, традиціями та звичаями українського народу, історичною та культурною спадщиною українців тощо.

Однак пошук відповідей на сучасні проблеми формування, розвитку громадянської компетентності, привів нас до розуміння доречності використання вчителем початкових класів філософських знань, які є «... потужним ресурсом для побудови міркувань, аналізу й синтезу, аргументації суджень, які зумовлюють розвиток рефлексивної й самокоректувальної поведінки особистості, уміння розвивати індивідуальну й колективну діяльність...» [4, с. 5].

На думку дослідниці Хельског Хансен Г'уро, яку ми поділяємо, в основі більшості питань виховання й навчання лежить певна філософія, яка потребує як аргументації, так і обґрунтування [15]. Крім того, в природі дитини закладено любов до філософії, тому вчитель має розвивати таку природну цікавість, вчити думати, дискутувати, формувати питання тощо. З нашої точки зору, одним із ефективних засобів формування громадянської компетентності можуть бути філософські вправи, в основі яких лежить методика навчання філософуванню, які допоможуть «покращити ... розуміння інформації, разом з тим впливаючи на розуміння благополуччя та сенсу життя, а також сприятимуть формуванню культури діалогу в демократії» [15], «спрямовані на посилення гуманного виховання і зменшення диспропорції між вихованням і освітою ...» [13]. Філософський діалог привчає учнів до самостійності в мисленні, розвиває фантазію, віру в себе, у свої сили, прагнення не втрачати інтерес до пізнання різних явищ, процесів та життя в цілому. Педагог має розуміти та враховувати ці особливості.

Говорячи про філософію для дітей, ми не пропонуємо запровадити новий навчальний предмет

філософського спрямування. На наш погляд, «... ефективними будуть міждисциплінарні та трансдисциплінарні підходи у створенні освітніх програм та організації навчального простору із залученням евристичного потенціалу філософії як науки про здатність міркування, оскільки вони презентують можливості запропонувати нові конфігурації знань для розгляду певної проблеми, продукувати абсолютно новий інтелектуальний продукт, розглянувши проблему з декількох позицій, і запропонувати множинність їх вирішення» [4, с. 4].

«Філософію в навчальному процесі слід розглядати як один із засобів, що допомагає освіті виконувати свою місію – бути місцем формування розумної, відповідальної, соціально-активної особистості» [1, с. 275]. Учитель Нової української школи має пам'ятати, що, по-перше, філософія – це не зубріння, а розвиток та активність думки; по-друге, не потрібно нав'язувати здобувачам освіти філософські ідеї та погляди; по-третє, про філософські знання необхідно розповідати доступно та зрозуміло дітям мовою.

У ході виконання філософської вправи вчитель може організувати різні види роботи із здобувачами початкової освіти, зокрема, індивідуальну роботу, роботу в малих групах, фронтальну тощо. Важливо створювати можливості для рефлексії та обговорення питань, потрібно використовувати різні методи та засоби, наприклад, «Прес», «Карусель», «Дискусійна сітка», «Займи позицію», мікрофон тощо. Головне, що такі види робіт дають можливість школярам взаємодіяти між собою, навчають комунікувати, намагатися творчо та критично мислити, «розмірковувати про світ» та життя в ньому, висловлювати свої думки та обмінюватися ними, аргументувати та відстоювати свою точку зору, розуміти різні погляди тощо. «Філософія є тією сферою, яка допомагає людині віднайти відповіді на низку смисложиттєвих питань, зберігши свою унікальність та індивідуальність, розвинути внутрішній потенціал у гармонії зі світом зовнішнім» [4, с. 4].

Висновки. Таким чином, можемо підсумувати, що в Новій українській школі приділяється велика увага формуванню у здобувачів освіти громадянської компетентності, яка трактується як одна з ключових.

Робота з формування громадянської компетентності має носити системний, комплексний, послідовний характер, розпочинатися в сім'ї, в родинному вихованні та продовжуватися у закладах освіти. Не останню роль у цьому процесі відіграє початкова школа. Актуальним та важливим є звернення початкової освіти до філософії для дітей як педагогічної стратегії, що навчає «мистецтву» мислення, формує світогляд, ціннісні орієнтири, погляди, навички демократичної комунікації тощо. Тому одним із засобів формування

громадянської компетентності можуть бути філософські вправи та філософський діалог, в основі яких лежить методика навчання філософуванню. Такі види робіт дають можливість здобувачам початкової освіти взаємодіяти між собою, вчать комунікувати, намагатися творчо та критично мислити, «розмірковувати про світ» та життя в ньому, висловлювати свої думки та обмінюватися ними, аргументувати та відстоювати свою точку зору, розуміти різні погляди тощо.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення шляхів формування громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти засобами філософських вправ та філософського діалогу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Адаменко Н. «Спільнота дослідників» М. Ліпмана: філософські запитування, обговорення, аргументації та контраргументації вустами дітей. *Філософія освіти*. 2011. № 1–2 (10). С. 274–287.
2. Бойко О. І. Формування громадянських компетентностей здобувачів освіти в умовах Нової української школи. Бібрський опорний ліцей імені Уляни Кравченко Львівського району Львівської області, 2022. 74 с.
3. Висоцька О. Є. Відповідальне громадянство як важлива категорія у теорії громадянської освіти. *Розвиток громадянської компетентності педагогів в умовах реформування системи освіти: матеріали Першої Всеукраїнської наук.-практ. конфер.* (Дніпро, 10 квіт. 2024 р.). Дніпро: КЗВО «ДАНУ» ДОР», 2024. С. 128–132.
4. Ганаба С. О. Ще раз про критичне мислення, або як не вбити у дитині філософа. *Мистецтво та освіта*. 2022. № 4 (106). С. 2–6.
5. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
6. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії: монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 110 с.
7. Концепція НУШ. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-com-pressed.pdf> (дата звернення: 26.05.2025).
8. Кравчук Л. В. НУШ: розвиваємо громадянську компетентність з першого класу. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/43166/1/L_Kravchuk_RvDtPOPDZOD_IPO.pdf (дата звернення: 25.05.2025).
9. Магдич Т. П. Аналіз сутності «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 28. С. 77–81.
10. Наріжний Ю. О. Чи будуть діти в Україні навчатись філософії в школі? *Постметодика*, 2013. № 6 (115). С. 9–14.
11. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-18>

gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 25.05.2025).

12. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41.

13. Третяк О. П. Досвід впровадження філософії для дітей у Новій українській школі. *Філософія для дітей: сучасний стан і перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практ. онлайн-конф. (Київ, 21–22 трав. 2021 р.). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. С. 214–219.

14. Швидун Л. Т. Про використання філософських питань в освітньому процесі початкової школи. *Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук*: збірник наукових праць за матеріалами VI Міжнародної наук. конфер. (Львів, 07 берез. 2025 р.). Львів: Міжнародний центр наукових досліджень. ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 248–250.

15. Helskog, Guro Hansen. *Philosophising the Dialogos Way toward Wisdom in Education. Between Critical Thinking and Spiritual Contemplation*. London: Routledge Publishing Ltd. 2019. 272 p.